

Iberdig kamp mot forfall, likegyldighet og uforstand gjennom 125 år

Fortidsminnesmerkeforeningen er „Norges største friluftsmuseum“

Av Astrid Skotvedt

«Christiania den ...» trykket overst i høyre hjørne med snirklet, gotisk skrift. Arket falmet og sterkt gulnet i kantene. Blått blekk. Skrevet med fjerpenn, kanskje? Et urgammelt brev som er godt bevart, som kanskje er av historisk verdi?

en slik høy alder er oppnådd og man verer et sa høytidelig, langt navn, setter det sitt preg, et hvitt, sterilt ark, maskinskrevet med mærg og passe linjevandstille ikke vært riktig. Ikke fra denne avsenderen.

Ingen fare. Kom imorgen. 125-Åringens levetidsløp skal bli oss fortalt.

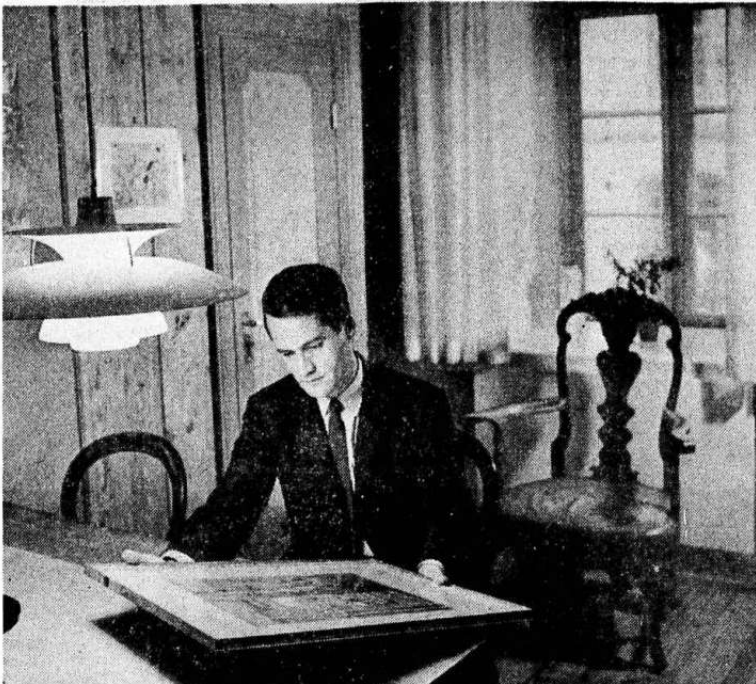
Bygningsarkeologiske undersøkelser de siste som viser at Nore stavkirke i Numedal — i foreningens eie siden 1890 — ble oppført som korskirke. Etter en utvidelse omkring 1710 ble de nybygde fløyer dekorert bl. a. med skriftsteder malt i rebusform, som dette bilde fra den nordre vingen viser. Stolpen som markerer åpningen inn mot skipt viser spor etter den opprinnelige veggen.

Den stolte eier av dette lille, gamle dukkehus er jubilanten. Hvor skulle forresten ellers en slik forening holde hus? Hittil ikke noe stillbrudd. Men hva med den unge mannen bak den store skrivepulten? Uforskammet ung.

Likevel. Hans forgjengere på veggene titter bifallende ned på ham. I hovedsakretter, cand. mag. Egil Sinding-Larsen, har de en verdig arvtager. Foreningens interesser er i trygge hender.

Det hele begynte med et opprop i Morgenbladet i 1844. «Foreningen til Nationalmonumenters Vedligeholdelse afholder en Generalforsamling i Universitetets Auditorium No. 8, Mandag 16de Kl. 4 eftermiddag. Da sager av Vigtighed skal forhandles ønskes Forsamlingen saa talrig som mulig.»

Den ny-pietistiske bevegelse som grep om seg fra første del av forrige århundrede, hadde ingen sans for de kunstneriske og nasjonale verdier i den nedarvede kultur.

Fortidsminneforeningens hovedsekretær, cand. mag. Egil Sinding-Larsen på kontoret i den gamle jengelsbygning fra 1755 med en akvarill av Urdal stavkirke — en av de åtte stavkirker som eies av foreningen.

av de neste femti år. I 1892 var det bare 31 stavkirker igjen.

Vernetanken var sterk i Europa, særlig i Frankrike, på disse tider. Napoleonskrigene og revolusjonen hadde ødelagt utallige verdifulle minnesmerker i de store hovedsteder.

Hans store og fremsynte plan for restaurering av Håkonshallen i Bergen som da var kornmagasin, strandet på manglende interesse. Vang stavkirke lyktes det ham ikke å bevare for landet tross ihvertid forsøk.

verre kulturkreftenes motepluss, alt skulle samles her — det granskende og det kunstnerisk skapende, det patriotisk agiterende og det vernende.

Styret besto av to malere, en historiker, en arkitekt og en kunstinteressert kammerherre. Dahl selv var i Tyskland på dette tidspunkt.

Ikke bare kirker og klosterruiner ble tegnet. Alt interesserte den nystartede forening.

trekke og trakk seg ut av aktivt arbeid i direksjonen etter få år. I 1851 fikk foreningen ny formann, Nicolay Nicolaysen. Han ble fra 1860 lønnet av Staten som foreningens antikvar.

Nicolaysen var arkeolog og gransker. Han ble Nordens største skattegraver, han selte Gogstadskipet inn i vår historie. Monumentvernet fikk en slagside under hans virke, selv om foreningen fra omkring 1880 gikk inn for sikring av enkelte viktige bygverk som Boverud, Nore, Urnes og Torpo stavkirker, ved innkjøp.

Godseier Thomas Heftye tilbød foreningen tomte på sin eiendom på Frognersteteren. Kong Oscar den første tilbød tomte på Bygdøy, og hans majestetstilbud ble prioritert. Men innsamlingen gav skrale resultater, pengene uteble.

fyrtstelige sum av kr. 602. Kirken ble fraktet til Bygdøy i 1883.

Nicolaysen fortsatte å grave rundt om i landet vårt, på Nordhø, Lyngdal, Haldeland. Han fylte museet med oldsaker. Opposisjonen mot den gamle herre ble etterhvert sterkere og i 1899 kom arkitekt Hermann Schirmer i formannstolen. Schirmer ble i 1912 konstituert som Norges første riksantikvar.

Han døde imidlertid kort etter, og i februar 1913 overtok Harry Plett stillingen.

Riksantikvaren er betegnet som Fortidsforeningens barn. Vel var foreningen 68 år da han endelig sa dagens lys, men farsskapet er ubetignet og han vedkjennes.

I forhold til denne «Sønn i Staten» har foreningen til en viss grad avfunnet seg med å spille rådgiverens rolle, men er seg stadig bevisst at det er oppgaver som bedre løses av et privat fortidsvern enn av det offentlige.

Egil Sinding-Larsen kaller foreningen Norges største og mest betydningfulle friluftsmuseum.

— Vi alene eier idag åtte stavkirker og åtte andre kirker hvorav fire er middelalderkirker. Vi har fire klosterruiner og en rekke verdslige bygverk og serverdig-

heter, ialt 31 eiendommer. Mye å ta vare på for en forening med snau 3000 medlemmer.

Hele foreningens historie er preget av at den er avant-garde — til tross for perioder med en viss stagnasjon. Foreningen må fortsatt være avant-garde.

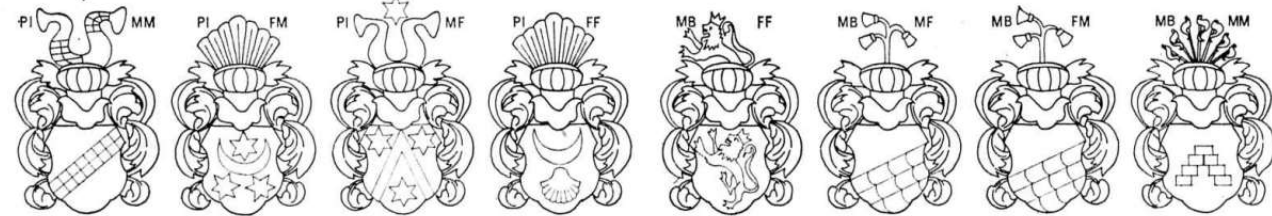
Foreningen ser det som en oppgave å skaffe oversikt over landets verdifulle arkitektur — enkeltvis såvel som miljøer. Oversikten vil være det fremtidige grunnlag for antikvarer og reguleringsmyndigheter.

A verne fortidsminner vil ofte si å kjempe på vikende front mot vær og våde, mot vanstelt og misbruk. Ingen tappt skanse kan noensinne vinnes tilbake, ingen seier er endelig, der forberedes alltid nye angrep i fremtidens og fremskrittets navn. Hvem blyr seg om å leve i et samfunn uten perspektiv, i et miljø som ble skapt igår og skal raseres imorgen?

Hvem vil sette all sin glede og all sin evne inn på å skape varige verdier, når ingen skal vare? Kan vi vente at kommende generasjoner skal respektere vårt livssyn, om vi selv har sløttet ut fedres spor?

Portal til Eidsborgs kirke, Laurdals Annex i Telemarken var rammen om innbydelser til foreningens stiftelse i 1844.

Peder Jernskjegg ble fratatt æren Våpenskjold på altertavle forteller historie

Av Svein Jobs. Ottesen

Gravplaten på Peder Ivarson Jernskjegg og Margrete Breides gravsted, Hedrum kirke. (Tegning: Sigrid Holm)

Utakk kan såvisst være verdens lønn. Det har mange fått erfare, også Peder Ivarson Jernskjegg og hans frue Magrete Breide, ekteparet som satt på Fritzøe omkring år 1600. I 1601 ga de en altertavle til Tanum kirke i Brunlanes. Allerede i 1685, etter at både de selv og det meste av den øvrige familie var døde og herregården var rast ut i Farrisvannet, ble alle tegn på at de hadde gitt tavlen brutalt overmalt og erstattet med takk og pris til den herre som da satt på Fritzøe, Ulrik Frederik Gyldenløve.

Nå er imidlertid skjendingsjeringene avslørt på Akershus, på Riksantikvarens atelier. Og ikke bare det, undersøkelsen omstyrer også påstander som har vært rådende innenfor den norsk-danske forskning av de gamle adelslekter. Ved hjelp av våpenskjold avdekket på den gamle tavlen har man funnet ut at mormor til Margrete Breide ikke som tidligere antatt var Barbara von der Wisch, men derimot dennes svergersdatter Karen Wulfsdatter Holk, gift med Barbars sønn Claus Emmiksen. Man har rett og slett fått inn et nytt ledd i adelskalenderen — takket være våpenskjold på en altertavle. Tidligere har man antatt at Karen og Claus var barnløse, forteller antikvar Bernt C. Lange.

Historien begynte med at Riksantikvaren fikk inn tavlen til oppussing i februar 1967. Restaureringsarbeidet ble foretatt av fru Martha Horne Smith. Tavlen hadde innskrift som tydet på at den var gitt av Ulrik Frederik Gyldenløve i 1685, under Christian V's regjering. «Augustissimo Christiano Quinto regnate, prorege Uldrico Frederico Gyldenlew Templi Patrone, viceprorege domno Justo Hoeg, står der å lese.

Tavlen «fikset» på Under restaureringsarbeidet fikk man imidlertid mistanke om at tavlen var eldre, at det var foretatt en overmaling. Dette viste seg å medføre riktighet. På et fotstykke hvor innskriften om Gyldenløve sto, fant man ved hjelp av røntgen åtte våpenskjold tilhørende anene til herren til Fritzøe omkring år 1600, Peder Ivarson Jernskjegg, og frue, Margrete Breide. De står i rekke og er hver forsynt med enten initialene PI eller MB og forkortelser som angir slektskapsforholdet til ekteparet. Her var det på Margretes mormors plass inntegnet Holk-slekten skjold. Bokstavene leverer ingen tvil om familieforholdet, som forøvrig stemmer overens med våpenskjoldene på ekteparets gravsted i Hedrum kirke og på Margretes brodres gravsted i Danmark.

I Hedrum kirke, som er en middelalderkirkens stenkirke, finner man Jernskjeggvåpenet både på prekestol og kirkeklokke. At han også skulle ha noe med Tanum kirke å gjøre har vært ukjent. Tanum kirke er bygget under Sigurd Magnusson Jorsalfare som døde i 1130. Et annet funn på

Våpenskjoldene fra Tanumkirkenes tavle tilhører fra venstre: familiene Friis, Graah, Galle, Jernskjegg (Baden), Breide, Emmiksen to ganger og Holk. Tegningene er utført av Sigrid Holm hos Riksantikvaren.

tavlen angir også årstallet for når den ble gitt. Under et skriftsted «Thi hvo som Eder og dricker uverdigen hand eder og dricker sig self Domen» (1. Kor. 11, 29), fant man ved røntgen følgende innskrift — det er tavlen selv som taler: «Gud var Dig Peder Ivarson og Margrete Breide bild Som lod mig giøre en gaff mig hild. Actum Fridtsid den 26 Augusti 1601. Under årstallet 1685 fant man ornamentikk.

I mai i år fikk Tanum kirke tilbake sin altertavle fra Riksantikvaren. Her har man valgt å gi den den utforming den trolig hadde i 1685. Atelieret på Akershus har fortsatt holdt tilbake enkelte deler som er funnet omkring i kirken, men som man ikke har fått plassert på tavlen. Antagelig er dette deler fra tavlen slik den var i 1601. Men hvordan den fra begynnelsen av har sett ut er ikke helt klart. Et topstykke som nå har påmalt salme 46, 6 over 1. Joh. 2, 2 på latin, er for liten til tavlen, likeledes det fotstykket hvorpå man fant våpenskjoldene. Det må altså være flere deler som har forsvunnet i tidens løp. Og det er i grunnen ikke særlig merkelig når man ser på den temmelig omskiftelige skjebne tavlen har vært til del fra den ble gitt til kirken — altså i 1601.

Ingen ære tilbake Da hadde den renessanseramme. Selve bildet gjengir maderdsescenen. Litt spesielt er det at det er plassert to mindre bilder i de øvre hjørner av det store. De forestiller henholdsvis Jesu korsfestelse og oppstandelse. Kunstneren har satt sine initialer på. Man vet ikke hvem det er, heller ikke hvem han ser på i den temmelig omskiftelige skjebne tavlen har vært til del fra den ble gitt til kirken — altså i 1601.

Den unge danske adelsmann Ivar Jensson av slekten Baden

I Riksantikvarens atelier på Akershus er assistent Jon Andresen opptatt med å friske opp våpenskjoldet til familien Holk. Bokstavene over skjoldet, MB og MM, forteller at Margrete Breides mormor var av slekten Holk. Til venstre overmalingen som tillegger Ulrik Fredrik Gyldenløve æren for å ha gitt tavlen.

stedet. Den lille bibel er et sted erstattet med Rom. 4, 25. Christian V's merke har han også gitt plass til. Giverne Ivar og Margrete er ikke levnet ære tilbake.

Man må vel nesten kalle det en slags kunstforfalskning, men man tok det vel ikke så hardt med det i de dager.

Tavlen ble også utstyrt med bakrekkede sideringer og predella. Slik sto tavlen inntil kirken ble gjenstand for ombygging i 1850. Da ble tavlen tatt ned og selve bildet hengte opp på korveggen. De øvrige deler ble skåret i biter og delvis hengte opp forskjellige steder i kirken og på loftet. Et enkelt, hvitt trekrus kom opp på alteret.

senere kalt Jernskjegg — kom til Norge omkring 1520 og ble etter en temmelig skiftende karriere gift med Karen Galle, datter av Olav Galle til Tombogodset i Ostfold.

I 1540 skaffet han seg eiendomsretten til Fritzøe, Nanset og Rolsrud ved sydens end av Farrisvannet. Dette har helt frem til vår tid vært kjernen i Fritzøe-bedriften.

Ivar fortsatte å kjøpe opp jordgods og skoger. Han var en av de første i landet som brukte vannsager, og ble også hovedmann over kongens bergverk i Norge. Han døde i 1570. Sønnen Peder arvet gården da han var 19 år, og 34 år gammel ble han lensherre til Brunla og Numedal. I den egenskap gjorde han meget for kirken i distriktet og holdt senere egne prester på Fritzøe.

Sem i Vestfold. Dermed var Jernskjeggens saga ute. Godset kom på andre familiers hender. Enken etter Nils Lange, Margrete Gjedde, satt på Fritzøe natten mellom 2. og 3. september 1653, da en flom sprengte dammen ved Farrisvannet. Vannmassene rev med seg kvernbruk og sager nedover elven, og selveste herregården raste ut i vannet og forsvant, trolig på grunn av den plutselig lave vannstanden.

I 1670 ble Fritzøe kjøpt av Ulrik Frederik Gyldenløve. Og statholder Gyldenløve ble altså i 1685 beovert også i Tanum kirke — på Jernskjeggens beakstning.

På fotstykket hvor man oppdaget våpenskjoldene finner man følgende familiers skjold: Friis, Graah, Galle, Jernskjegg (Baden), Breide, Emmiksen to ganger og Holk. Foreløbig har man fjernet Gyldenløve-overmalingen bare ved Holk-våpenet helt til høyre. Det er også det som er det genealogisk interessante i denne forbindelse. Hele overmalingen er ved en spesiell teknikk overført på plastfolie.